

Det gamla släkthuset

Minnen, miljöer och autoetnografi

BIRGITTA MEURLING är professor i etnologi vid institutionen för kulturanthropologi och etnologi, Uppsala universitet och docent i folkloristik vid Åbo Akademi. Hon har forskat om prästerlig kultur, genusperspektiv i museibranschen, anorektikers självbiografier, kön och karriär i universitetsvärlden samt bruk av folklore i upplevelseindustrin. Hon har bl.a. varit redaktör för antologierna *Talande ting: Berättelser och materialitet* (2014, tillsammans med Katarina Ek-Nilsson) och *Vid hans sida: Svenska prästfruar under 250 år – ideal och verklighet* (2015, tillsammans med Ulrika Lagerlöf Nilsson). För närvarande arbetar hon med en undersökning som handlar om prästers syn på ämbetsdräkten.

”Litteratur är konsten att berätta sin egen historia som om den vore någon annans och andras historier som om det vore ens egna”, skriver nobelpristagaren Orhan Pamuk (2007:19). I någon mån gäller detta även för etnologer. Vår forskning handlar visserligen om andra människors liv, men berör också ofta vårt eget. Vårt personliga bagage smyger sig på olika sätt in i den professionella verksamheten. Denna insikt är förvisso sedan decennier etnologiskt allmängods och att försöka genomskåda och hantera det habituella bagaget ingår i etnologens reflexiva hantverk (Bourdieu 1996, Ehn & Klein 1994). En rad forskare har diskuterat problematiken och några har också gett sig i kast med den autoetnografiska metoden och skrivandet för att bättre förstå vad som formar oss såväl privat som professionellt (se t.ex. Ehn 2011; Liliequist 2012; Wolanik Boström 2012).

När jag arbetade med min avhandling försökte även jag att vara reflexiv, men diskuterade i första hand valet av avhandlingsämne i förhållande till min uppväxt i en prästfamilj. Allteftersom åren gått har jag naturligtvis insett att också en rad andra faktorer påverkat mitt sätt att vara och verka. Allt handlar inte om ”prästeriet”, utan väl så mycket om min mors samvetsgranna lärargärning, min morfars klassresa och hans svärföräldrars ekonomiska svårigheter efter första världskriget. Jag har också insett att den fysiska miljön, familjefolkloren och kroppsspråket är betydelsefulla vägvisare, som anger och rekommenderar framtida färdleder. Barnet lär sig tidigt att tolka den vuxnes höjda ögonbryn, skälvande näsvinge och krökta mungipa, lär sig vad som är möjligt, förväntat och tillåtet.

Denna artikel ger exempel på hur den fysiska miljön,

tingen och familjeberättelserna är aktiva ingredienser i skapandet av självbild och identitet. Eftersom släktingars betydelse för uppväxande barn tycks vara ett relativt outforskat område (Liliequist 2012:240f), blir mitt bidrag i sammanhanget att visa hur släktingar och andra närstående, i det levda livet såväl som i berättelser och minnen, kan bli viktiga i identitetsprocessen. Inspirerad av bland andra etnologerna Marianne Liliequist (2012) och Katarzyna Wolanik Boström (2012), som skrivit om sin barndoms mostrar, tanter och farbröder, kommer jag att med familjens sommarhus som utgångspunkt göra ett slags minnesetnografi. "Platser håller kvar ett minne av det som utspelats där – de är mer än kulturella konstruktioner" (Frykman 2012:58), menar etnologen Jonas Frykman och det går att söka sig tillbaka till dem med förhoppningen att de skall avslöja vad som en gång hände där (ibid.). Det är vad jag i någon mån har försökt göra.

Forskningsmetoden är autoetnografisk i den meningen att mina egna erfarenheter och minnen utgör det centrala materialet.¹ Dessa kompletteras dock med fotografier, brev, dagböcker, ting och möbler som omger mig i sommarhuset. Detta blir då vad etnologen Liv Emma Thorsen (1993) kallar en "huskeboks", alltså en ask eller låda fylld med ting som lockar fram minnen och berättelser. Gamla släkthus framkallar för övrigt gärna nostalgiska barndomsminnen, tankar på släktnys och trivsel, men även minnen av uppslitande familjefejder. Carl Larsson-idyllen under stora björken kan i ett nu förvandlas till en Lars Norén-uppgörelse på glasverandan, händelser som lever vidare i berättelser och släktkrönikor. Sedan länge döda släktingar och familjevänner träder fram i blyxtbelysning och förmedlar sitt, eller

snarare berättarens, budskap. Alla dessa minnen och berättelser är av naturliga skäl tillbakablickande och revideras kontinuerligt i takt med att vi gör nya erfarenheter (Wolanik Boström 2012:216). De formar och omformas, de tolkas och omtolkas och några absoluta sanningar existerar naturligtvis inte.

HUSET VID SJÖN

Hur nalkas jag då min barndoms sommarhus? Jo, genom en promenad i trädgården och genom huset. I tanken öppnar jag därför den vita, enligt uppgift arkitektritade grinden, kliver ut på grusgången mellan de numera rätt förvildade rabatterna, möts av ett antal flerhundraåriga ekar under vilka ett rött tvåvåningshus i trä är beläget. Bortom huset till höger breder sjön ut sig. När huset byggdes 1907 målades det blekrosa med svagt gröna knutar, vilket visade sig vara en mycket opraktisk färgsättning på ett hus som låg under stora ekar, som smutsade ned den ljusa färgen. Huset målades därför relativt snart om i rött med vita knutar.

Det här sommarhuset är naturligtvis en produkt av sin tid, som i det här fallet var "textilens Norrköping" vid förra sekelskiftet. Mannen som lät bygga det var min mammas morfar, Karl Södergren. Han ägde en mindre textilfabrik i detta Sveriges Manchester och i likhet med sina fabriksägare ville han ha ett lantligt sommarställe – och blotta ordet signalerar vad det handlar om: ett hus för vila och nöjen! Han valde dock att bygga det vid sjön Glan och inte i Arkösunds skärgård, till min mammas stora förtret. Det var nämligen i Arkösund som de riktigt "fina" familjerna bodde. Nu var det emellertid inte så illa med den sociala rekryteringen

Barbro och Gunilla, min blivande mor och moster, framför sommarhuset Ekudden under ekarna vid Glan. Senare delen av 1930-talet. Foto: Privat ägo.

vid Glan heller. Hit flyttade undan för undan en kronofogde, en bankdirektör, en rådmän, en stadsträdgårdsmästare och så småningom en rad tjänstemän och sköt-samma arbetare, ja, till och med en präst. Och några kilometer längre bort låg herrgården med ekotempel på klipporna vid sjön och en ägare som var både adlig och tillika namnkunnig motorcyklist (Meurling 2009).

Ja, det var något om husets bakgrund och det jag slås av, när jag nu sitter vid tangentbordet, är de sociala gränser som finns inskrivna såväl i trädgårdens design som inne i huset. Frukträdgården, blomsterrabatterna och trädgårdslanden, som vi fortfarande ser spår av, anlades av arbetare från textilfabriken Södergren & Son och stenpartiet, som nu är tämligen igenbuskat, anlades av en ung man med mindre gott renommé och som min morfar för-

sökte hjälpa på fötter. Den lilla segelbåten, vars roder står i källaren, eller om det är i någon av bodarna, är en påminnelse om att huset skulle nalkas från sjösidan. Det var huvudentrén och fabrikör Södergren lät till och med trycka upp ett foto föreställande huset från sjösidan som vykort. I trädgårdens borte ände fanns bodar, uteddass med fjöl med tre hål (varav en barnvariant) och ett skjul åt kon som familjen hyste under första världskriget.

VI SOM GÅR KÖKSVÄGEN

Etnologer lär uppskatta köksingångar och även jag använder av praktiska skäl oftast husets köksingång, i stället för att gå in från glasverandan mot sjön. I köket upptäcker man den första markör som signalerar såväl klass som kön i form av den

serveringslucka som finns mellan köket och dåvarande matsalen. Tjänstefolket eller den köksverksamma delen av familjen, det vill säga kvinnorna, använde sig av luckan för att slippa gå flera onödiga meter mellan köket och matsalen. Luckan sattes emellertid igen när mina föräldrar lät renovera huset invändigt i slutet av 1960-talet. Den är synlig i köket, men inte i den forna matsalen som för övrigt sedan länge inte används som matrum längre.

Innanför köket ligger den s.k. jungfrukammaren, ty fast huset inte är enormt hade familjerna Södergren och sedermera Ulander tjänstefolk, åtminstone så länge barnen var små. Jungfrun eller barnflickan kan dock inte ha haft mycket till privatliv i detta föga avskilda krypin, eftersom det är ett genomgångsrum. Det var förmodligen inte heller meningen. I detta rum huserade jag under min barndoms somrar. Här sov jag gott i en gammal järnsäng från anno dazumal under ett lapptäcke som min mammas faster Ruth tillverkat och mellan lakan märkta med släktinitialer.

Om vi går vidare kommer vi ut på glasverandan med utsikt över sjön. Verandan leder tankarna till glada sommarkvällar med punsch- och kaffedrickande, klang och jubel. Möblerna är dels inspirerade av Sundborns lätta ljusa inredningsstil, dels av de s.k. dalamöbler som blev moderna i dessa trakter på 1920-talet. Blombordet med pelargonior och andra krukväxter andas Karin Larsson- eller möjligen Ellen Key-inspiration.

Möblerna är för övrigt ett kapitel för sig, eftersom varje generation dragit sitt strå till stacken och möbelstilarna är mångskiftande. I det stora rummet (den forna matsalen) på nedervåningen har min far satt avtryck genom en av honom

auktionsinropad soffa i gustaviansk stil (möjligen 1700-tal), bord och stolar i pärlgrått samt ett stort vitt skåp och en guldinramad spegel, som han ärvde efter sin mor. Går man upp i trappan och stannar på avsatsen vid det stora burspråket finner man en golvspegel som ganska omotiverat fått sin plats där och i taket i den öppna hallen hänger en kristallkrona som ter sig en smula malplacerad. Båda dessa är arv efter min morfar, som hade dem i sin paradvåning på Drottninggatan i Norrköping och som fanns i mitt barndomshem inne i staden under min uppväxt. Vid min fars bortgång fick dessa pinaler inte plats i ett modernt parhus med lågt i tak och än en gång blev sommarhuset förvaringsplats för "överblivna" möbler och andra prylar.

I trappan upp till övervåningen liksom på glasverandan kan vi för övrigt se ytterligare en gränsmarkering: man ser spår av att det funnits en vägg, som nu är borttagen. Familjen Södergrens välstånd dalade nämligen efter första världskriget, då många av de mindre textilfabrikerna i Norrköping gick i konkurs. Som en följd av detta råkade många människor i ekonomiska svårigheter, så även Ebba och Karl Södergren. De hyrde då under en period ut halva sommarhuset och bodde i den andra halvan själva. Därför avdelades huset med en mellanvägg, en ny yttertrappa byggdes mot bäcken och en ny dörr togs upp på glasverandans gavel. Den nu avlägsnade väggen och den sedan länge oanvända extradörren på glasverandan vittnar om detta. Utgången mot bäcksidan finns dock kvar och används ibland.

LIVET ÄR ETT LÄROSTYCKE

När familjen Södergren kom på obestånd fick min morfar, som gjort en bra karriär,

och en av hans svågrar träda in och bidra till sina svärföräldrars försörjning. Det var inte roligt för någon av de inblandade och ledde närmast till en schism, som nog delvis hade klassmässiga förtecken. Morfar Manne var nämligen klassresenär och son till en fattig änka från Ångermanland. Förmodligen hade han ett visst läshuvud och kostades på högre studier. Efter avlagd studentexamen i Norrköping, läste han juridik i Uppsala och blev så småningom rådman i den gamla textilstaden. Han gifte sig ”uppåt” i den sociala hierarkin, enligt tidens sett att se och fick i början känna av att han var den fattige norrlandspojken som gifte sig med den då välbeställda fabrikörens vackra dotter. Det sägs att hans mor fick byka med Södergrens pigor och alla vet som bekant att svinhugg går igen. Kanske tog Manne chansen att sätta sin svärfar på plats, nu

när denne blev beroende av honom. Det är svårt att veta, men familjeberättelserna ger antydningar i den vägen.

Morfar Manne hade förmodligen hela livet ett visst behov av att markera sin förvärvade ställning på den sociala rangskalan, vilket satte avtryck i fråga om livsstil, umgänge och sociala nätverk. Det rådde ingen tvekan om att livet var ett lärostycke, vilket inte minst hans döttrar fick erfara. I sommarhuset vittnar både portör och inglasad fjärlissamling om att inget tillfälle att skaffa sig nya kunskaper fick gå en ur händerna. Flit och ambitioner var inträdesbiljetten till ett gott framtida liv – ingenting var gratis (jfr Frykman & Löfgren 1979).

Det finns mycket som vittnar om min mormor Esther och hennes båda döttrar i sommarhuset, bland annat Esthers brudklänning i elegant kartong samt några

Fri lek eller pedagogisk fostran? Gunilla och Barbro med farmor Stina, barnjungfrun och mamma Esther framför en av syrenbuskarna på landet. Senare delen av 1930-talet. Foto: Privat ägo.

tjugotalsklänningar med glaspärlebroderier, liksom min mammas femtio- och sextiotalsklänningar. Husgeråd, leksaker, böcker, brev och fotografier talar också sitt tydliga språk: detta var på många sätt ett kvinnohushåll. Ändå förnimmer man ett stråk av patriarkalisk fostran och kontroll. ”Bara fruntimmer!”, kunde Manne undslippa sig ibland när längtan efter en manlig arvinge blev honom för stark. Esther har i familjeberättelserna framstått som en hustru som var mycket underordnad sin man, vilket hon säkert var på många sätt. Men hennes brev och dagböcker visar att hon också kunde vara handlingskraftig och initiativrik (Meurling 2011).

Ett mycket tydligt tecken på Mannes behov av att mäta och sortera syns fortfarande svagt på balkongens dörrpost, där han varje sommar mätte familjen och sig själv och med blyerts noterade längd och datum. Farmor Kristina var endast 147 centimeter i strumplästen, medan far i huset var drygt 170 centimeter. Han kände sig ganska reslig, enligt min mor. Dock skulle kommande generationer vara betydligt längre.

FÖRÄNDRINGENS VINDAR

I denna miljö fick jag mycket tydliga scenanvisningar om vad jag borde göra och inte göra. Även om mina föräldrar inte hade sociala ambitioner på samma sätt som morfar Manne, hade min uppfostran strikt borgerliga förtecken. Jag förväntades vara en snäll och lydig familjeflicka som skötte min skolgång och skaffade mig trevliga och väluppfostrade vänner. I stort sett följde jag nog också dessa riktlinjer och tonårsrevolten lät vänta på sig ganska länge.

Under 1960- och 1970-talen började emellertid förändringens vindar att blåsa, fastigheter bytte ägare och andra socialgrupper flyttade in i sommarstugeområdet. Själv fick jag två jämnåriga kamrater vars far var ”dammsugaragent” och vars mor arbetade inom sjukvården. Familjen hyrde det mindre huset som låg på samma tomt som kronofogde Lundgrens stora röda hus, där änkan och hennes trotjänarinna fortfarande bodde. Detta var gott och väl, våra föräldrar träffades några gånger över en kopp kaffe eller ett glas öl under otvungna former och mina föräldrar föll givetvis till föga och köpte en ny dammsugare av märket Electrolux. Den höll i många år.

Men den riktigt stora och dramatiska omvälvningen utbröt i början av 1970-talet, då änkefru Lundgren sålde sitt hus till en yngre familj med tre, snart fyra, barn och en röd ”raggarbil”. Ungefär samtidigt flyttade en grupp unga människor med vänstersympatier in i ett av de andra husen och bildade där ett kollektiv. De rättfärdiga urinvanorna var både förbluffade och indignerade, föga anande att en av dessa kollektivunglingar några år senare skulle göra romandebut och skapa sig en karriär som författare, låtskrivare och sångare.

Nu blev inte helt överraskande de sociala gränstaket mycket tydliga. Dammsugaragentens döttrar hade jag utan problem kunnat umgås med, men jag förstod snart att det ansågs olämpligt för mig att leka med de med mig jämnåriga flickorna som åkte i den röda amerikana. Mina föräldrars kroppsspråk var mycket tydligt på den punkten. Och kollektivet på andra sidan Wjivägen levde ett liv så väsensskilt från vårt eget medelklassiga att jag, som då var i tioårsåldern, själv begrep hur oerhört det var att dessa unga

Barbro leker med sin trumphäst, som fortfarande finns kvar på Ekudden, under överinseende av farmor Stina och mamma Esther i solstol med randigt tak. Omkring 1930. Foto: Privat ägo.

människor med sina radikala idéer rörde sig i samma miljö som vi andra.

Här blir det ändå rätt intressant, när jag ser tillbaka. De sociala gränserna fanns i princip inskrivna i själva planlösningen i vårt ärvda sommarhus. Det framstod alltså inte som konstigt för mig under min uppväxt att det fanns olika sociala grupper. En av de mest betydelsefulla ”tan-

terna” i mitt liv var t.ex. tant Inga-Lisa, som tillhörde god och rejäl arbetarklass och som var gift med en plåtslagare. Hennes uppgift var att ta hand om mig när mina föräldrar arbetade. Hon var glad, barnkär och visste absolut sin plats i den sociala hierarkin. Jag var mycket förtjust i henne och hon fanns där som en stark och trygg person under hela min uppväxt, ja,

hon blev i det närmaste en familjemedlem (jfr Liliequist 2012, Wolanik Boström 2012). Att leka med hennes barnbarn, som var jämnåriga med mig, var både tilllåtet och välkommet. Men att slå sig i slang med barnen i "raggarbilsfamiljen" föll på sin egen orimlighet, det förstod jag ju själv.

AUTOETNOGRAFISKA LÄRDOMAR?

Vad kan jag då dra för slutsatser efter att ha gått tillbaka till min uppväxts förlorade värld i sommarhuset vid Glan?

Många forskare har konstaterat att den fysiska miljön och tingen är centrala när vi försöker dra oss till minnes saker som hänt. Eller, som Jonas Frykman uttrycker det, när man försöker fånga subjektiva upplevelser, så finner man dem inskrivna i en materiell kontext. Platser och ting blir inbegripna i denna upplevelse- och minnesprocess samtidigt som de så att säga färgar av sig. "[...] varje plats innehåller mängder av antydningar, knuffar och direkta instruktioner för hur vi skall tänka och handla och vilka möjligheter som står till buds" (Frykman 2012:59).

Det är så jag tolkar min socialisationsprocess, när jag tänker tillbaka på mina första lärospån i huset vid Glan. Där, liksom på andra barndomens platser, lärde jag mig vikten av att kunna föra sig/mig och att veta sin/min plats. Även om jag har gjort en lång resa i flera bemärkelser sedan dess, så har dessa lärospån format min habitus och min självbild. Många av de gränsdragningar jag lärde mig då, sitter fortfarande i ryggmärgen och för att tala med Bourdieu (1984) innebär mina preferenser och min smak i viss mån fortfarande intuitivt "avsmak för andras smak"

eller "felaktiga" beteende. Jag stelnar till när folk inte kan "föra sig" eller överträder gränser som man helt enkelt inte överträder, åtminstone inte i offentliga sammanhang och i min värld.

Marianne Liliequist talar om det mer värde som den autoetnografiska metoden ger: "Förutom de resultat i form av kulturella teman kring barndomen som jag fått fram, upptäcker jag också kulturella mönster som har format mig som vuxen" (Liliequist 2012:261). Detsamma gäller för mig. Även jag har blivit varse i hur hög grad barndomens somrar vid Glan har påverkat mig som vuxen både privat och i yrkeslivet. Livet i sommarhuset under de flerhundraåriga ekarna vid sjön är en del av min självrepresentation, en berättelse om "det goda livet". Berättelsen och skrivandet om denna barndom överbryggar kanske i någon mån klyftan mellan den förflutna verkligheten och min nuvarande som skrivande akademiker. Kanske är det ett försök att berätta min egen historia som om den vore någon annans och i förlängningen att berätta andras som om de vore mina egna. Precis det som Orhan Pamuk menar är den skönlitteräre författarens uppgift (Pamuk 2007:19). Jag vet inte om jag har lyckats därvidlag, men jag menar att den autoetnografiska vägen är en väg väl värd att slå in på. Den bjuder på nya viktiga utmaningar.

Not

¹ Forskare som skrivit utifrån sina egna eller närståendes liv och erfarenheter är bland andra historikern Yvonne Hirdman, som skrivit om sin mor i den uppmärksammade boken *Den röda grevinnan* (2010), etnologen Åke Daun som skrivit om sin farmors liv i boken *Vägar till det förflutna* (1996) och etnologen Billy Ehn som skrivit om sin uppväxt i *Frånvaron* (1996).

REFERENSER

- Bourdieu, Pierre, 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Bourdieu, Pierre, 1996. *Homo Academicus*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Daun, Åke, 1996. *Vägar till det förflutna: Emelie Josefina född 1880*. Stockholm: Rabén Prisma.
- Ehn, Billy, 1996. *Frånvaron: En berättelse om övergivenhet*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Ehn, Billy, 2011. "Doing-it-yourself: Autoethnography of manual work", i *Ethnologia Europea: Journal of European Ethnology*, 41:1, s. 53–64.
- Ehn, Billy & Klein, Barbro, 1994. *Från erfarenhet till text: Om kulturvetenskaplig reflexivitet*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Frykman, Jonas, 2012. *Berörd: Plats, kropp och ting i fenomenologisk kulturanalys*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, 1979. *Den kultiverade människan*. Lund: Liber.
- Hirdman, Yvonne, 2010. *Den röda grevinnan: En europeisk historia*. Stockholm: Ordfront.
- Liliequist, Marianne, 2012. "Barndomens tanter: Och några farbröder", i Liliequist, Marianne & Lövgren, Karin (red.), *Tanten, vem är hon? En (t)antologi*. Umeå: Boréa.
- Meurling, Birgitta, 2009. "Rätt genom grinden!", i Hagborg, Anna m.fl. (red.), *Tidens termik: Hastighet och kulturell förändring*. Umeå: Boréa.
- Meurling, Birgitta, 2011. "Kär och galen: Ur mormors dagbok 1918–1920", i *Kulturella Perspektiv* nr 3–4, s. 59–61.
- Pamuk, Orhan, 2007. *Pappas resväska*. Stockholm: Norstedts.
- Thorsen, Liv Emma, 1993. *Det fleksible kjønn: Mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvinner 1920–1985*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Wolanik Boström, Katarzyna, 2012. "Mammas mostrar: Livsberättelser och familjehistorier", i Liliequist, Marianne & Lövgren, Karin (red.), *Tanten, vem är hon? En (t)antologi*. Umeå: Boréa.

SUMMARY

*The Old Summerhouse
Memories and Autoethnography
(Det gamla släkthuset
Minnen, miljöer och autoetnografi)*

For several decades ethnologists have discussed reflexivity and its implications for research. This also often means that the researcher's personal history and background need to be taken into account when studying other people and their lives. In this article my point of departure is the summerhouse of my family, built in 1907.

I spent all my summers during childhood in this house close by the lake, so did my mother, her sister and my grandmother with her brothers and sisters. When entering the garden and the house I am carried away by a flow of memories and nostalgia. The building itself carries messages concerning how to live a good and respectable life. The floor plan reveals how to find your place as a man, a woman, a child or a servant; it tells the story about social hierarchies. Together with family lore, the furniture, equipment and different material objects that were collected for generations back tell you who you are and how you are supposed to behave.

My habitus, to use Pierre Bourdieu's concept, is influenced by these childhood surroundings and experiences and I am still in some ways characterized by them, in my private life as well as in my profession. So, for me the autoethnographical writing is one way to be even more reflexive as a professional ethnologist. It is a challenge, but it is worth a try.

Keywords: autoethnography, childhood experience, reflexivity, materiality, family lore.

*Birgitta Meurling, Professor of Ethnology,
Department of Cultural Anthropology and Ethnology,
Uppsala University, Uppsala, Sweden.*